https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Muallif: Ollabergan Askarov
Fan sohasi: Tarix (07.00.00) (arxeologiya)
Ish joyi: O‘zbekiston Respulikasi Fanlar akademiyasi Milliy arxeologiya markazi
Lavozimi: Bioarxeologiya laboratoriyasi bo‘limi katta ilmiy xodimi
e-mail: askarovollabergan@gmail.com

QIZILQUM HUDUDIDA CHO‘L LANDSHAFTLARINING TARIXIY O‘ZLASHTIRILISHI VA XO‘JALIK MODELLARI

Annotatsiya

Qizilqum cho‘li Markaziy Osiyo tarixshunosligida ko‘pincha iqtisodiy va madaniy jarayonlardan chetda qolgan, “bo‘sh” yoki sust o‘zlashtirilgan makon sifatida talqin qilinib kelgan. Ushbu maqolada Qizilqum hududining tarixiy landshaft sifatidagi xususiyatlari, uning ijtimoiy va xo‘jalik tizimlaridagi o‘rni hamda cho‘l makonining uzoq muddatli o‘zlashtirilish jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqot asosan O‘zbek–Amirliklar ekspeditsiyasi doirasida Qizilqumning markaziy qismida olib borilgan dala tadqiqotlari, masofaviy zondlash, tarixiy xaritalar va yozma manbalar asosida amalga oshirilgan. Natijalar cho‘l hududlarining tarixan zich ijtimoiy va xo‘jalik tarmoqlariga ega bo‘lganini, quduqlar, yo‘llar va chorvachilik infratuzilmasi orqali barqaror yashash modeli shakllanganini ko‘rsatadi. Tadqiqot Qizilqumni passiv periferik hudud emas, balki dinamik va integratsiyalashgan tarixiy makon sifatida qayta talqin qilish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: Qizilqum, cho‘l landshafti, tarixiy geografiya, chorvachilik, quduqlar, landshaft arxeologiyasi.

1. Kirish

Markaziy Osiyo tarixini tadqiq etishda cho‘l hududlari, xususan Qizilqum makoni ko‘pincha ikkinchi darajali yoki chekka hudud sifatida talqin qilinib kelgan.

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Tadqiqotlarning asosiy qismi vohalar, daryo vodiylari va tog‘ oldi mintaqalariga qaratilgan bo‘lib, cho‘l hududlari esa ko‘pincha aholi yashashi uchun noqulay, iqtisodiy jihatdan sust va tarixiy jarayonlardan chetda qolgan makon sifatida tasvirlangan. Bunday yondashuv Qizilqum hududining real tarixiy manzarasini to‘liq aks ettirmaydi.

Aslida Qizilqum cho‘li Markaziy Osiyoning yirik geografik makonlaridan biri bo‘lib, Amudaryo va Sirdaryo oralig‘ida joylashgan strategik hudud hisoblanadi. Ushbu makon tarixan chorvachilik, mavsumiy harakat, savdo yo‘llari va suv manbalariga tayangan murakkab xo‘jalik tizimlari shakllangan hudud bo‘lgan. Cho‘l hududlarida yashagan aholi guruhlari faqat ko‘chmanchi sifatida emas, balki yarim o‘troq va moslashuvchan xo‘jalik yuritish modellari orqali landshaftdan faol foydalangan.

Mazkur maqolaning maqsadi Qizilqum cho‘lining tarixiy landshaft sifatidagi o‘rnini qayta ko‘rib chiqish, uning ijtimoiy va xo‘jalik tizimlaridagi ahamiyatini aniqlash hamda cho‘l hududlarini Markaziy Osiyo tarixiy jarayonlarining ajralmas qismi sifatida talqin qilishdan iborat. Tadqiqot Qizilqumni “bo‘sh makon” sifatida emas, balki uzoq muddatli tarixiy jarayonlar davomida shakllangan dinamik va barqaror landshaft sifatida yoritishga qaratilgan.

2. Tadqiqot metodlari

Ushbu tadqiqotda kompleks va fanlararo yondashuv qo‘llanildi. Asosiy metodologik yo‘nalishlar dala tadqiqotlari, masofaviy zondlash, tarixiy kartografik materiallar tahlili hamda yozma manbalarni qiyosiy o‘rganishga asoslandi.

Birinchidan, Qizilqum hududida olib borilgan dala tadqiqotlari davomida zamonaviy va yaqin tarixiy davrlarga oid xo‘jalik obyektlari – quduqlar, chorvachilik inshootlari, yo‘llar, vaqtincha turar joylar va dafn joylari hujjatlashtirildi. Ushbu obyektlarning joylashuvi va o‘zaro bog‘liqligi hududning xo‘jalik va ijtimoiy tuzilmasini aniqlash imkonini berdi.

Ikkinchidan, masofaviy zondlash usullari, xususan sun’iy yo‘ldosh tasvirlari asosida Qizilqum landshaftida antropogen obyektlarning tarqalishi tahlil qilindi.

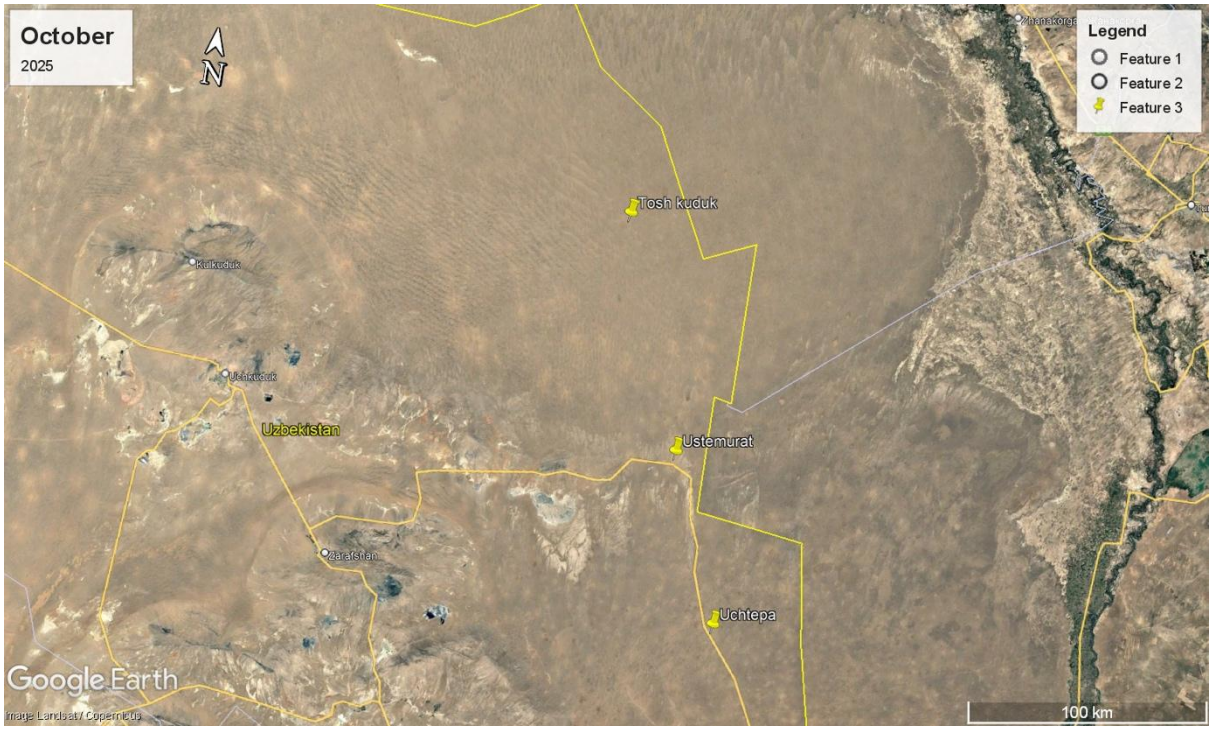
https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

Bu usul hududdagi quduqlar tarmog‘i, radial yo‘llar va chorvachilik markazlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Uchinchidan, XVIII–XX asrlarga oid tarixiy xaritalar va yozma manbalar tahlil qilinib, cho‘l hududlarining tarixiy o‘zlashtirilish jarayoni rekonstruksiya qilindi. Ushbu manbalar cho‘l makonining faqat tabiiy to‘siq emas, balki harakat va aloqalarni ta’minlovchi makon bo‘lganini ko‘rsatadi.

3. Tadqiqot natijalari

Qizilqum hududida olib borilgan dala tadqiqotlari, masofaviy zondlash va tarixiy manbalar tahlili ushbu makonning tarixiy va zamonaviy davrlarda uzluksiz o‘zlashtirib kelinganini yaqqol ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlangan quduqlar tizimi, chorvachilik inshootlari, yo‘llar va mavsumiy turar joylar cho‘l landshaftining murakkab va barqaror ijtimoiy-xo‘jalik tuzilmasiga ega bo‘lganini tasdiqlaydi.

Qizilqumning tadqiqot olib borilgan hududlari

Eng muhim natijalardan biri Qizilqum hududida quduqlar tarmog‘ining keng va nisbatan zich joylashganidir. Quduqlar faqatgina suv ta’minoti manbai bo‘lib qolmay, balki chorvachilik xo‘jaligi, mavsumiy harakat va ijtimoiy aloqalarni birlashtiruvchi markaziy infratuzilmaviy element vazifasini bajargan. Dala

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

kuzatuvlari shuni ko‘rsatadiki, quduqlar atrofida chorva uchun mo‘ljallangan qo‘ralar, vaqtinchalik turar joylar (otarlar), xo‘jalik inshootlari va harakat yo‘llari shakllangan bo‘lib, bu holat cho‘l hududida barqaror yashash modeli mavjud bo‘lganidan dalolat beradi.

Masofaviy zondlash natijalari orqali aniqlangan radial va lokal yo‘llar tizimi Qizilqum hududining faqat tranzit makon emas, balki ichki xo‘jalik va ijtimoiy aloqalar bilan chambarchas bog‘langan hudud bo‘lganini ko‘rsatadi. Ushbu yo‘llar quduqlarni o‘zaro bog‘lab, chorvachilik harakati, yaylovlardan foydalanish va resurslarni taqsimlashda muhim rol o‘ynagan. Ayrim yo‘llarning uzoq muddat davomida saqlanib qolganligi ularning tarixiy barqarorligini va takroriy foydalanilganini ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlangan chorvachilik inshootlari, xususan qo‘ralar va mavsumiy turar joylar, cho‘l sharoitiga moslashgan xo‘jalik tizimining yuqori darajada rivojlanganini ko‘rsatadi. Ushbu inshootlarning joylashuvi va shakli chorva turlari, mavsumiy ehtiyojlar va iqlim sharoitlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, Qizilqum hududida xo‘jalik faoliyati puxta rejalashtirilganini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari Qizilqum hududida cho‘l sharoitiga moslashgan, resurslardan samarali foydalangan va uzoq tarixiy jarayon davomida shakllangan xo‘jalik modeli mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Bu model chorvachilik, suv resurslarini boshqarish va mavsumiy harakat uyg‘unligiga asoslangan.

4. Muhokama va xulosa

Olingan natijalar Qizilqum cho‘lini tarixiy jarayonlardan chetda qolgan periferik hudud sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan asossiz ekanini ko‘rsatadi. Aksincha, mazkur makon uzoq muddatli tarixiy rivojlanish jarayonida murakkab va moslashuvchan xo‘jalik tizimlari shakllangan integratsiyalashgan landshaft sifatida namoyon bo‘ladi. Qizilqum hududida quduqlar va yo‘llar tizimi asosida shakllangan xo‘jalik modeli cho‘l makonining resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlariga ega ekanini yaqqol ko‘rsatadi. Suv resurslarining markaziy ahamiyati, quduqlar atrofida shakllangan xo‘jalik va ijtimoiy hayot, cho‘l

https://wordlyknowledge.uz/index.php/gpble
Qabul qilingan sana: 07.12.2025
Nashr etilgan sana: 30.01.2026

hududlarida barqaror yashash faqat imkoniy emas, balki tarixan shakllangan amaliyot bo‘lganini tasdiqlaydi. Bu holat cho‘l hududlarida yashagan jamiyatlarning yuqori darajadagi moslashuvchanligini va ekologik bilimga ega bo‘lganini ko‘rsatadi.

Mazkur tadqiqot natijalari cho‘l landshaftlarini tarixiy tadqiqotlarda passiv yoki ikkilamchi makon sifatida emas, balki faol ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar shakllanadigan muhim hudud sifatida ko‘rib chiqish zarurligini asoslaydi. Qizilqum misolida cho‘l hududlari Markaziy Osiyo tarixiy jarayonlarida hududlararo aloqalar, xo‘jalik moslashuvi va madaniy jarayonlarning muhim bo‘g‘ini bo‘lib xizmat qilgan. Xulosa qilib aytganda, Qizilqum cho‘li tarixiy jihatdan o‘zlashtirilgan, murakkab va dinamik landshaft bo‘lib, uni Markaziy Osiyo tarixini talqin etishda muhim makon sifatida qayta baholash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar (APA 7)

1. Kidd, F., Muminov, O., Askarov, O., Brite, E., & Kulbaev, N. (2024). *Abundant arid landscapes? Results of the Uzbek–Emirates Expedition to the Qyzylqum (Kyzyl-Kum).* In press.
2. Boivin, N., & Frachetti, M. (2018). Archaeology and the “people without history”. In *Globalization in prehistory* (pp. 1–14). Cambridge University Press.
3. Cribb, J. (1991). *Nomads in archaeology.* Cambridge University Press.
4. Davis, D. K. (2018). Desertification. In *Companion to environmental studies* (pp. 22–26). Routledge.
5. Kempf, M. (2020). Landscapes, palimpsests, and archaeology. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 27(2), 345–370.
6. Luneau, E., et al. (2024). Pastoral landscapes of Central Asia. *Journal of Anthropological Archaeology*, 73, 101–120.
7. Maman, S., et al. (2011). Climatic stability of the Kyzylkum. *Quaternary International*, 234, 365–372.
8. Obertreis, J. (2017). *Imperial desert dreams.* University of Pittsburgh Press.
9. Spengler, R. N., et al. (2021). Pastoralism and agriculture in Central Asia. *Antiquity*, 95(380), 1–17.
10. Wright, J. (2016). Ethnoarchaeology and mobility. *World Archaeology*, 48(2), 135–150.